

על איזו יד מניחים תפילין

שיטות התנאים והאמוראים

מקובל שתפילין של יד יש להניח על ידו השמאלית. בבבלי מנחות (לו, ב- לו, א) מופיעה ברייתא שנראה שיש בה שלוש דעות בעניין המקור לדין הנחת תפילין על יד שמאל:

ת"ר: ידך - זו שמאל; אתה אומר: שמאל, או אינו אלא ימין? תלמוד לומר: אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים, ואומר: ידה ליתד תשלחנה וימינה להלמות עמלים, ואומר: למה תשיב ידך וימינך מקרב חיקך כלה; רבי יוסי החורם אומר: מצינו ימין שנקרא יד, שנאמר: וירא יוסף כי ישית אביו יד ימינו.

ואידך? יד ימינו איקרי, יד סתמא לא איקרי.

ר' נתן אומר: אינו צריך, הרי הוא אומר: וקשרתם וכתבתם, מה כתיבה בימין אף קשירה בימין, וכיון דקשירה בימין, הנחה בשמאל היא.²⁴

הגמרא מעירה שבדברי רבי יוסי החורם יש רק שלילה של ראיותיו של ת"ק, אך אין מקור חלופי. לכאורה, היה מקום לטעון שרבי יוסי החורם סובר שיש להניח תפילין על יד ימין, או לפחות שאין בכך פסול, אך לגמרא היה פשוט שגם רבי יוסי החורם אינו חולק על כך שלמעשה יש להניח תפילין על ידי שמאל. לאור זאת, מציעים שני הסברים מניין נלמד דין זה לפי רבי יוסי החורם:

ור' יוסי החורם, הנחה דבשמאל מנא ליה? נפקא ליה מהיכא דנפקא ליה לר' נתן.

רב אשי אמר: מידכה, כתיב בה"י, כהה.

נסכם את שלוש המקורות השונים ואת ההשלכה המשוערת שלהם על דין איטר:

²⁴ ברייתא זו מקבילה למובא במכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דפסחא פרשה יז: 'על ידך. זה שמאל. אתה אומר זה שמאל או אינו אלא ימין? אף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר, שני: 'אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים' וגוי' (ישעיה מח יג) ואומר: 'ידה ליתד תשלחנה וימינה להלמות עמלים' (שופטים ה כו) - הא אינו יד בכל מקום אלא שמאל. ר' נתן אומר: 'וקשרתם - וכתבתם' מה כתיבה בימין אף קשירה בימין.

ועיי' מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יג: אבל אי אתה יודע באי זה מקום הוא נותן אם בימין אם בשמאל. ת"ל: 'וקשרתם - וכתבתם' (דב' ו ח - ט) מה כתיבה בימין אף קשירה בימין, ומכלל שקשירה בימין (ו)נתינה בשמאל.

וכן הוא אומי: 'גם שם ידך תנחני' וגוי' (תהי' קלט י), ואומי: 'ידה ליתד תשלחנה' וגומי' (שופ' ה כו) הא כל מקום שני יד אתה תופס את השמאל עד שיפרוט לך הכתי' ימין.

אבא יוסי חורם אומר: מצינו שהימין קרויה יד אף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר שנא' וישלח ישראל את יד ימינו (בראשית מח יד). ומה ת"ל 'על ידך'? להביא את הגידם שיהא נותן בימין. וראה בהערה הבאה בעניין דרשותו של רבי יוסי החורם.

תנא קמא סובר שמשמעות המילה 'יד' בתורה אינה אלא יד שמאל. לדבריו, בשלב זה, דינו של איטר אינו צריך להיות שונה (וכ"כ במרדכי בשם ר"י), אלא אם נאמר שעצם הגדרת שמאל וימין אינה אלא בהתאם לשימושו של האדם בידיו.

רבי נתן לומד מהיקש קשירה לכתיבה. לדבריו, ההנחה בשמאל אינה אלא תולדה מכך שהקשירה צריכה להיעשות ביד הימנית, ואם כן, בהחלט מסתבר שאיטר יניח תפילין ביד ימין ויקשור בשמאל. אולם, רש"י (לז, א ד"ה 'מה מזוזה כתיבה בימין') כתב: 'כשכותבין המזוזה בימין, דרוב בני אדם כותבין בימין, אף קשירה נמי עבד קשר בימין'. במרדכי (ה"ק יג ע"ג) כתב שר"י דקדק מתוך פירושו של רש"י שסובר שלדעת רבי נתן גם איטר מניח תפילין בשמאל, משום שהולכים אחר רוב בני אדם. אולם, המרדכי עצמו חלק על פירושו זה, ופירש את דברי רבי נתן כפי שכתבנו בתחילה.

רב אשי אומר שישנו מקור לכך שהיד שעליה קושרים את התפילין צריכה להיות היד הכהה. 'יד כהה' הוא מושג סובייקטיבי מובהק, וממילא יש לומר שאיטר יניח על יד ימין.

גידם ומי שאין לו זרוע

בסוגיית הגמרא מובא שרבי אבא מציע דרשה אחרת למילה 'ידכה' - 'יד שבכח'. רב אשי דוחה פרשנות זו, אך הגמרא מביאה מחלוקת תנאים ביחס לדרשתו של רב אשי:

כתנאי: ידכה בה"י - זו שמאל; אחרים אומרים: ידך - לרבות את הגידם.
תניא אידך: אין לו זרוע - פטור מן התפילין; אחרים אומר: ידכה - לרבות את הגידם.

במבט ראשון נראה שישנן שתי ברייתות מקבילות, אשר מציגות מחלוקת בדרשת המילה 'ידכה'.²⁵ ת"ק דורש כרב אשי ש'ידכה' זו שמאל, ולכן בברייתא השנייה סובר שאם אין לו זרוע - פטור מן התפילין. עפ"י פירוש רש"י, מדובר כשהזרוע החסרה היא זרוע שמאל, ופטור משום שיש להניח את התפילין דווקא על יד שמאל. לעומת זאת, דעת אחרים בשתי הברייתות חולקת על רב אשי, וסוברת שהמילה 'ידכה' באה ללמד על חיובו של גידם בתפילין. רש"י מפרש שהם דורשים 'ידכה' - 'יד רצועה', כלומר מניחים על אותה יד קטועה, וממילא אין ללמוד מן המילה 'ידכה' שההנחה היא דווקא ביד שמאל. בהמשך לכך, ניתן היה לומר שזו גם הסיבה שהם חולקים על ת"ק המופיע בברייתא השנייה, וסוברים שאף מי שאין לו זרוע חייב בתפילין.

²⁵ להבנה זו נראה לומר שצריך לתקן בדעת אחרים ולגרוס 'ידכה' במקום 'ידך', כמו בברייתא השנייה, וכפי שמשמע מרש"י, שיסוד הדרשה הוא ב'יד רצועה', וכ"כ במסורת הש"ס. אולם עיי בספרי דברים פרשת ואתחנן פסקא לה, שנראה שאכן דרשה זו הינה מהמילה 'ידך', והיא בשיטת רבי יוסי החרום: 'רבי יוסי החרום אומר, מצינו שאף ימין קרויה יד, שנאמר (בראשית מח יז): 'וירא יוסף כי ישית אביו יד ימינו על ראש אפרים וירע בעיניו ויתמוך יד אביו להסיר אותה מעל ראש אפרים על ראש מנשה'. אם כן, מה תלמוד לומר 'על ידך'? להביא את הגדס שיהא נותן בימין'. וכן נראה מהמכילתא דרשב"י שהובאה בהערה הקודמת. ועפ"י ביאור הגר"א שיובא להלן, צ"ע אם יש להגיה.

אולם, תוס' פירשו שאין מחלוקת בין התנאים בברייתא השנייה, אלא 'מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי'. לדבריהם יוצא שרק ת"ק שבברייתא הראשונה סובר כדרשת רב אשי לדרוש מ'ידכה' - 'יד כהה'.

רש"י פירש בד"ה 'לרבות את הגידים' - 'שאין לו יד, דידכה משמע יד רצוצה ומקולקלת'. ונראה שכוונתו שחסר לו רק החלק התחתון של הזרוע, ולכן הוא יכול להניח תפילין על ידו השמאלית על אף שהיא רצוצה. בד"ה 'אין לו זרוע', פירש רש"י שמדובר דווקא בזרוע שמאל. במקרה זה, מצד אחד - לכאורה, לכל הדעות אינו יכול להניח ביד ימין, שכן לת"ק 'ידך' היא דווקא שמאל, ואף לרבי נתן מסתבר שידו הימנית הנותרת היא היד שכותב בה, ואף לרב אשי בוודאי הימין היא יד החזקה ואיננה 'יד כהה', ומאידך - אין לו זרוע שמאל להניח עליה. תוספות הבינו שגם הגידים שעליו מדברים אחרים הוא גידם בזרוע שמאל ומניח בשמאל, ולכן הבינו שמדובר בשני מקרים, שההבדל ביניהם הוא בשיעור שנותר מזרוע שמאל ו'מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי'.

במרדכי הלך צעד נוסף, וטען שהתנאים בברייתא השנייה אינם חולקים גם על דרשתו של רב אשי, וכתב: 'נראה לר"י דתרי שמעינן מיד כהה, ואתי לאוסופי דגידם איקרי יד כהה'. כלומר, לא מדובר בשתי דרשות שונות, אלא שתי סיבות שיד תיחשב 'כהה' - מחמת חולשה טבעית או מחמת קטיעה חלקית.

אמנם, לכאורה, מפירוש רש"י לא נראה כן, משום שהעמיד את מי שאין לו זרוע דווקא בזרוע שמאל. משמע מכך שאם אין לו זרוע ימין - כן יכול להניח תפילין על יד שמאל, למרות שבמצב זה מסתבר שהיא איננה ידו הכהה בפועל, לפחות לאחר שאיבד את זרוע ימינו. ויתבאר להלן.

פסק ההלכה בדיון גידים

הרי"ף לא העתיק את הברייתות העוסקות בגידים ומי שאין לו יד, ואף ברא"ש וברמב"ם לא הביאו דינים אלה, אלא רק את דרשתו של רב אשי. לאור זאת, נראה שסברו שרב אשי חולק על הברייתות שלמדו מ'ידכה' לרבות את הגידים, והלכה כרב אשי.

אם כן, לדעתם יש לומר שגידים פטור מהנחת תפילין של יד.

בשו"ת הרמ"א (סימן קכב) נשאל בנוגע למי שאין לו יד שמאל אם מניח תפילין בימין מידי דהוי אאטר יד ימינו. הרמ"א פוטר אותו, אך מוכיח את דינו מדין חליצה בקטוע רגל, ואינו מזכיר כלל את סוגיית מנחות:

נראה דאינו מניח כלל וראיה מחליצה, דאטר רגל ימין חולץ בשמאל לדעת מקצת הפוסקים ואפי' הכי אם נקטעה רגלו אינו חולץ כלל. וכעין סברא זו מצינו בתוספות פרק שור שנגח ד' וה'א לענין הא דדריש התם נקי מחצי כופר וכו', ופירשו התוספות דגרע שור דשייך בכופר במקום דלא מיחייב בכופר מאש דלא שייך בכופר כלל. וכן מצינו סברא זו בהרבה מקומות והוא הדין בתפילין, דגרע מי שיש לו ימין ונקטעה ידו שמאלית מאילו לא היתה לו ימין. ועוד דבתפילין ביד כהה תליא רחמנא ומאחר דיד ימין נשארה לו למה יניח בה תפילין, הלא פטורה ועומדת. וכי משום שאין לו יד שמאלית

תקרא הימין יד כהה, אדרבה כל שכן דאינו יד כהה. ולכן נראה לי פשוט דפטור.

מהימנעותו של הרמ"א מלהזכיר סוגיית מנחות בתשובתו, נראה שאף הוא סובר שדרשת 'ידכה' - 'לרבות את הגידים' לא נפסקה להלכה, אלא כרב אשי לגמרי. לחילופין, ניתן להסביר שסובר שהדיון בסוגייתו אינו במי שאין לו זרוע שמאל כלל, אלא בגידם שנותר חלק מזרועו, אשר נחלקו אם מניח עליה למרות שהיא 'רצוצה' כדברי רש"י.

לעומת זאת, בדרכי משה הביא מחלוקת בדין זה בין האו"ז לתוספות בסוגייתו: כתב באור זרוע (הל' תפילין סי' תקעז): גידם פטור מתפילין אף על פי שנשאר לו זרוע להניח שם. אבל בתוספות פרק הקומץ דף ל"ז (ד"ה אין לו) משמע דהלכתא כמאן דאמר גידם חייב אם יש לו זרוע.

בעקבות מחלוקת זו, כתב הרמ"א בהגהת שו"ע בסוף סעיף א, שיניח בלא ברכה. המג"א הסביר ששיטת או"ז מבוססת על גירסה אחרת ברישא של הברייתא, שהובאה ע"י הרא"ם בספר יראים: ²⁶ 'אין לו אלא זרוע - פטור מן התפילין. לפי גירסה זו, ת"ק חולק על אחרים, והלכה כת"ק.

הב"ח חלק על הרמ"א, וכתב שבגידם שנשארה לו הקיבורת לכו"ע חייב להניח על מה שנשאר, וגם לדעת האו"ז לא נחלקו אלא לגבי מי שנחתכה ידו למעלה מן הקיבורת אם יניח למעלה במה שנותר מידו. עפ"י זה יוצא שלמרות המחלוקת בפרשנות הסוגיא, למעשה אין מחלוקת בין התוספות והאו"ז, כי לכו"ע אם לא נשאר קיבורת - לא יניח, ולעומת זאת, אם נשארה קיבורת - יניח בברכה.

בביאור הגר"א על דברי הרמ"א בסעיף א כתב שיש לפרש באופן אחר את מחלוקת התנאים בברייתא העוסקת במקור ההנחה בשמאל, ולקשר בינה לבין המחלוקת בשתי הברייתות שהובאו לאחר מכן בדין הגידים, על פי המכילתא פ' בא, וכך הוא מביא את לשון המכילתא:

ר"י החורם אומר: מצינו שהימין קרוי יד כו', ומה ת"ל 'על ידך'? להביא את הגידים שיהא נותן בימין.

מתוך העיון במכילתא אנו מבינים שאת שיטת ר"י החורם, אשר מובאת באופן חלקי בברייתא שבתלמוד, יש להשלים דווקא באמצעות הברייתא שמובאת בהמשך הסוגיא לאחר דברי רב אשי, אלא שמכילתא מופיעה תוספת משמעותית: לדברי ר"י החורם, הגידם מניח תפילין דווקא על ידו הימנית. בביאור הגר"א מבקש לטעון שהן ר"י החורם הדורש 'ידכה' כרב אשי, והן ת"ק, החולק על ר"י החורם, ודורש 'ידכה' - לרבות את הגידים, סברו שהגידם מניח את התפילין על ידו הימנית השלמה:

ור"ל דנפקא ליה בשמאל מ'ידכה' כרב אשי, אלא 'ידך' דפ' קדש, שהוא ימין לדידה, דריש לגידם. אבל אחרים ס"ל כת"ק ד'ידך' הוא שמאל, ודריש מ'ידכה' לגידם שנותן בימין דס"ל 'ידכה' זו ימין כו' אבא.

²⁶ ע"י באנציקלופדיה תלמודית כרך ה, בערך 'גדם' (טור רטז בהערות), שהעירו על דברי המג"א: 'אבל באו"ז הנדפס הגירסא כמו אצלנו, וכן ביראים הוא ט"ס, וביראים השלם ס"י שצט הגירסא כהוגן, ועיי"ש בתועפות ראם. ועיי" ארצות החיים וערוך השלחן שם (סי' כז)'.

לדברי הגר"א, הגמרא לא הביאה רק דעה של תנא שחולק על רב אשי, אלא מחלוקת תנאים שמקבילה בדיוק למחלוקת רב אשי ורבי אבא בדרשת המילה 'ידכה'. בכך מתורצת קושיא העולה לפי פרש"י בסוגיא:

וז"ש 'כתנאי' כו', ור"ל דמילתיה דרב אשי ור' אבא כתנאי. דלפרש"י ק' - ל"ל כתנאי מבריייתא זו? הלא ת"ק דבריייתא ראשונה ור' נתן כולם לא ילפי מ'ידכה'!

וז"ש ג"כ 'תניא אידך' כגו' הרא"ם הנ"ל, ות"ק דס"ל דפטור הוא ת"ק הנ"ל דיליף מ'ידכה' ליד שמאל, ואחרים לשיטתייהו.

כלומר, לפי גירסת הרא"ם, ת"ק של הבריייתא השנייה סובר כרב אשי, ופטר את הגידם מתפילין.

אולם, הגר"א דוחה את גירסת הרא"ם, ומסכים עם סברת הב"ח, שכלל לא קיימת דעה כזאת, משום שאין סברא כלל לפטור גידם שיש לו קיבורת מתפילין: אבל גי' שלנו הוא יותר נכונה, דמהיכא תיתי לפטור גידם מתפילין? דהא כולה יד, וקיבורת נקרא יד, וכמ"ש ברפ"ה דערכין י"ט ב'. אלא גידם דסוגיין הוא שנחתך גם הקיבורת וכמ"ש הב"ח, ונראה דבזה הלכה כת"ק דפטור וכרב אשי. ואף על גב דר"י החורם מפ"ז²⁷ ות"ק ור"נ ילפי ממקום אחר, מ"מ אין מוכרח דדרשי 'ידכה' כאחרים, דהא לת"י ראשון דיליף ר"י החורם מהיכא דנ"ל לר"נ - 'ידכה' מאי עביד ליה? דהא הוא דריש מיך לגידם, אבל גידם שנשאר זרוע לכ"ע חייב, ובשמאל כנ"ל.

למסקנה, לדברי הגר"א, ביחס לגידם שיש לו קיבורת להניח עליה - לא נחלקו שמניח בידו הכהה, אף שאינה שלמה. יש להוסיף על דבריו, שגם אין סברא לפרש שר"י החורם ות"ק החולק עליו יסברו שאדם יניח תפילין ביד ימין בגלל שהוא גידם, למרות שיש לו קיבורת להניח עליה ביד שמאל.

לעומת זאת, ביחס לגידם שאין לו קיבורת להניח עליה, לדעת רבי יוסי החורם ולדעת 'אחרים' מניח ביד ימין, ואילו לדעת ת"ק אינו מניח כלל, והלכה כמותו. לאור זאת מסכם הגר"א:

ונמצא שפסק התוס' עיקר לדינא לפי הגי' שלנו, וכן פסק בא"ז כת"ק לפי הגי' של הרא"ם וכנ"ל.

ונראה דזה דחקו לתוס' לפרש דל"פ, משום דמפרש גידם ביד שמאל²⁸ וע"כ בנשאר זרוע, אבל לפי מש"ל דעל יד ימין קאי - פליגי כנ"ל. ולדינא אין נ"מ.

כלומר, מסקנת הגר"א להלכה היא כדעת הב"ח, שאין ספק שגידם שיש לו קיבורת - מניח עליה בברכה, ואם אין לו קיבורת - פטור מתפילין של יד.

²⁷ בברכת אליהו מוסיף רב אשי. אולם, יתכן שכוונתו למה שכתב בעצמו שיוצא עפ"י המכילתא שר"י החורם הוא 'אחרים' שבבריייתא.

²⁸ ר"ל: שיטת 'אחרים' שבבריייתא מדברת על גידם בשמאל, אשר מניח תפילין ביד שמאל, וממילא ע"כ מדובר שנשאר לו חלק מן הזרוע, ואינו חולק על ת"ק שאמר 'אין לו זרוע' לגמרי. לעומת זאת, אם אחרים מדברים על הנחה בימין, כפי שמפרש הגר"א ומפורש במכילתא ובספרי, יש לפרש בפשטות שאף הם מדברים על 'אין לו זרוע' וחולקים על ת"ק.

דקדוק זה מפורש בלשון ריא"ז שהובא בשלטי גיבורים (ט, א מדפי הרי"ף אות א) שכתב: 'אין לו זרוע, שנחתכה זרוע השמאלית למעלה מן הקיבורת - פטור מתפלה של יד'. יוצא מדבריו שאם נחתכה זרועו השמאלית למטה מן הקיבורת - מניח תפילה של יד.

בבה"ל (כז, א ד"ה 'בלא ברכה') נראה שעדיין חושש לדעת הרמ"א לעניין ספק ברכות, אך הציע למעשה, למנהג האשכנזים שמברכים שתי ברכות על תפילין של ראש, שגם גידם שיש לו קיבורת יברך את שתי הברכות על תפילין של ראש ויכוון לפטור את התשיי.

ובמשנ"ב (כז ס"ק ו) כתב, עפ"י הדקדוק מדברי רש"י בדין 'אין לו זרוע', שכל זה אמור בגידם ביד שמאל, אך מי שנקטעה ידו הימנית יכול להניח על ידו השמאלית בברכה באמצעות אחרים. יש לדון אם דין זה סותר לדין מי שהרגיל את עצמו מחמת חולי (ראה משנ"ב ס"ק כב). ובעזרת ה' יתבאר להלן.

לעצם הדין, בשו"ת 'צמח צדק' (או"ח סי' ה) התייחס לדקדוק זה והסביר שלמרות שמסתבר שאדם זה עושה את כל מעשיו ביד שמאל, אין זה מוכיח שהיא איננה היד הכחה שלו, שכן דבר זה יכול להתברר דווקא אם יש לו יד ימנית שלמה והוא אינו משתמש בה. כלומר, לדעת הצ"צ הגדרת 'יד כחה' היא הגדרה מהותית מוחלטת, ואינה משתנה כאשר השימוש ביד משתנה מכורח נסיבות. עפ"י תפיסה זו, כתב הצ"צ, שלמעשה גידם זה מניח תפילין עם ברכה, משום שאין זה נחשב ספק, שכן כל עוד אין לנו הוכחה שהוא איטר, כלומר שיד ימין שלו כחושה, יש לומר שהוא מרוב העולם, ומוחזק כימני.

ויש לדון עפ"י דברים אלה מה דינו של מי שידו הימנית קיימת, אלא שאינה מתפקדת מחמת פציעה או אירוע מוחי. ובע"ה יתבאר בהמשך.

דין איטר והשולט בשתי ידיו

בהמשך הגמרא במנחות (לז, א) מובאת ברייתא העוסקת בשמאלי: ת"ר: אטר מניח תפילין בימינו שהוא שמאלו.

רש"י מסביר שהיד הימנית של האיטר נחשבת שמאל ביחס אליו, כיון שרוב כוחו בידו השנייה. הסבר זה בוודאי מתאים לדרשת רב אשי של 'יד כחה'. ניתן להסביר שגם רבי נתן לא יחלוק על הלכה זו, אם איטר זה גם כותב ביד שמאל, הרי גם הקשירה צריכה להיות באמצעותה (וראה לעיל שנחלקו ר"י והמרדכי בהבנת פרש"י לדברי רבי נתן). אולם, יש מקום לומר שת"ק שסובר שיד האמורה בתורה הינה דווקא שמאל - יחלוק על דין זה.

הגמרא מביאה ברייתא שנראית כחולקת על דין האיטר. אולם, אינה מעמידה אותה כת"ק של הברייתא דלעיל,²⁹ אלא מביאה את תירוצו של אב"י שמעמיד אותה במקרה מיוחד:

והתניא: מניח בשמאלו שהוא שמאלו של כל אדם! אמר אב"י: כי תניא ההיא, בשולט בשתי ידיו.

²⁹ אמנם, יש לציין שסברא זו כן הוזכרה בדברי המרדכי דווקא כמיוחסת לרש"י: 'מיהו רש"י ז"ל גבי כתיבת מזוזה פ"י דארום העולם קאי, ואינו תלוי בימין ושמאל דידיה, ומתוך פירושו נראה לר"י דפליג דאפילו איטר מניח בשמאל, ואף ת"ק סבר הכי דידך זה שמאל'.

רש"י מסביר שהמורכבות בדינו של השולט בשתי ידיו היא שלכאורה יש לו שתי ידיים ימניות, ואין לו יד כהה. לדבריו, נראה שיש להבין את דברי הברייתא באופן זה: 'מניח בשמאלו [מפני] שהוא שמאלו של כל אדם' - אף שלגביו היא מיומנת, ואינה נחשבת שמאל.³⁰

האם אדם מוגדר כימני או שמאלי על פי רוב כוחו, רוב מלאכתו או כתיבתו?

לעיתים ניתן למצוא חוסר התאמה בין ידו החזקה של האדם לבין ידו המיומנת בכתיבה. תופעה זו לפעמים אינה תולדה של הרגל מכוון, ולעיתים הינה תולדה של הרגל מסיבות תרבותיות או אחרות.

נראה שמצאנו בשאלה זו שלוש שיטות בדברי הראשונים:

א. מניח תפילין על היד החלשה בכל מקרה - הרא"ש בהלכות תפילין (סי' יח) כתב בשם בעל התרומה (סי' ריג) שהולכים אחר היד החזקה ולא אחר הכתיבה: ואדם הכותב בשמאל ושאר רוב מעשיו עושה בימין או כותב בימין ושאר רוב מעשיו עושה בשמאל. כתב בעל התרומה: זה הכלל - יניח תפילין ביד תשש כח, כרב אשי דדריש 'ידכה - זהו יד כהה', ולא אזלינן בתר כתיבה.³¹

ב. נחשב כשולט בשתי ידיו ומניח כימני - כן כתב במרדכי בשם ר"פ.

לכאורה, ההלכה למעשה היא כפי שכתב הרא"ש בשם התרומה - שיניח בשמאל, אך מתוך דבריו נראה שאינו מגדיר אדם זה עפ"י היד החזקה, אלא מחשיב אותו כשולט בשתי ידיו:

³⁰ הרעיון של שולט בשתי ידיו מופיע כתירוץ של אב"י גם בהקשר למשנת חיוב מלאכת כותב בשבת (קג, א). שם שנינו במשנה: 'הכותב שתי אותיות, בין בימינו בין בשמאלו... - חייב. אמר רבי יוסי: לא חייבו שתי אותיות אלא משום רושם...'. ובגמרא שאלו: 'בשלמא אימין ליחייב - משום דדרך כתיבה בכך, אלא אשמאל אמאי? הא אין דרך כתיבה בכך! - אמר רבי ירמיה: באטר יד שנו. ותהוי שמאל דידיה כימין דכולי עלמא, ואשמאל - ליחייב, אימין - לא ליחייב! - אלא אמר אב"י: בשולט בשתי ידיו. רב יעקב בריה דבת יעקב אמר: הא מני - רבי יוסי היא, דאמר: לא חייבו שתי אותיות אלא משום רושם. והא מדסיפא רבי יוסי היא, רישא לאו רבי יוסי! - כולה רבי יוסי היא. במקרה זה תירוץ של אב"י הוא פשוט יותר, משום שתנאי החיוב במלאכת כותב הוא שהכתיבה תיעשה כדרכה, ואדם זה אכן דרכו לכתוב גם ביד שמאלו.

בכל זאת, לרב יעקב לא נוח עם תירוץ זה, שמעמיד את המשנה השנויה סתם במקרה מאוד נדיר. מסיבה זו הוא מעדיף להעמיד את המשנה כולה כדעת רבי יוסי, שמגדיר את המלאכה כ'רושם', ולכן אין ביחס אליה חיסרון בעשייה בשמאל.

³¹ בספר התרומה הלכות תפילין סימן [ריג] ביסס את דבריו על דרשת רב אשי, והוסיף ראייה מדין פסולי עבודה בכהונה: 'וגבי מומי כהן אמרינן: 'השולט בשתי ידיו - רבי פוסל וחכמים מכשירין'. ומפרש: 'מר סבר כחישות' אתחלתא בימין, ומר סבר בריאותא אתחלתא דשמאל'. משמע דבתר כח וגבורה ובתר חלשות תליא מילתא'. יש לציין שאת דרשת רבי נתן פירש כרש"י: 'ואף על גב שכותב ביד תשות כח - אין בכך כלום, והכי קאמר: מה כתיבה בימין - בסתם בני אדם, אף קשירה כן. אבל [לא] מיירי באדם זה'.

שאל ה"ר אלחנן את הר"ף אביו: מי שאיטר לענין כתיבה לבד, ולשאר מלאכות בין ביד בין ברגל הוה ימינו ימינו - מהו לתפילין? ... והשיב דה"ל כשולט בשתי ידיו,³² ומניח בשמאל כל אדם...

הנפ"מ בין התרומה לבין הר"פ תהיה במקרה של אדם שכותב בימין ואת רוב מעשיו עושה בשמאל, שלדעת התרומה נחשב שמאלי משום שהיא יד החזקה, ואילו לדעת ר"פ יניח כימני משום שנחשב כשולט בשתי ידיו. להלן נראה שהמרדכי בהמשך דבריו כתב כדעת התרומה, שהעיקר הוא היד החזקה והחלשה, וכתב הב"י שנראה שכך היא מסקנתו.

ג. מניח תפילין על היד שכותב בה בכל מקרה - בשלטי גיבורים (ט, א מדפי הרי"ף אות א) הובא בשם רבינו יחיאל: 'דוקא כשעושה כל מלאכתו בשמאלו, אבל אם הוא כותב בימינו, אע"פ ששאר מלאכתו בשמאלו - דינו כשאר כל אדם'. דבריו הם בפירוש שלא כדברי הרא"ש בשם התרומה. לעומת זאת, נראה שניתן לפרש את דבריו כדעת ר"פ, שדינו כשאר כל אדם משום שנחשב כשולט בשתי ידיו. אולם, יתכן שיש כאן שיטה שלישית, שלפיה דינו של אדם נקבע דווקא עפ"י היד שכותב בה.

בסמ"ק (מצוה קנג) כתב אף הוא כפי שמובא במרדכי בשם ר"פ:

השולט בשמאלו בכל דבר מניח תפילין בימינו, אבל אם הוא שולט גם בימינו בכתיבה הוי כמו שולט בשני ידיו ומניח בשמאל.

יש להעיר כי בסמ"ק מדובר על מקרה ששולט גם בימינו בכתיבה, כלומר, הוא באמת שולט בשתי ידיו. לעומת זאת, השאלה שהובאה במרדכי היתה על אדם שכותב רק בשמאל, אלא שאת כל שאר מעשיו עושה בימין, ובכל זאת הגדיר אותו כשולט בשתי ידיו.

לעומת זאת, בהגהת רבנו פרץ (אות ח) כתב שרבינו יחיאל מכריע עפ"י דרשת רבי נתן, שהעיקר תלוי בכתיבה:

ולכך³³ היה אומר מורי רבי יחיאל, דאדם שהוא אטר יד ימינו שירגיל עצמו לכתוב גם בימין ואז יניח בשמאל עצמו, דעיקר תלוי בכתיב, כדאמרין מה כתיב' בימין אף קשירה בימין, וכשהוא מניח אותן בשמאל הוא קושרן ומהדקן ביד ימינו.

מדברי רבנו פרץ יש לפשוט את הספק שהעלינו ביחס לדברים שהובאו בשם רבנו יחיאל בשלטי הגיבורים, משום שבדבריו מפורש שרבנו יחיאל מכריע כדרשת רבי נתן ומתייחס ליד שכותב בה כעיקר.

במקרה של שאלת רבנו אלחנן שבמרדכי, לפי רבנו יחיאל שהובא ע"י רבנו פרץ - יחשב כשמאלי, כיון שכותב בשמאל, ואילו לפי ר"פ שהובא במרדכי - יחשב כשולט בשתי ידיו, וממילא יניח תפילין ככל אדם ימני.

³² וכן כתבו גם בתוספות (לו, א ד"ה 'מה כתיבה') בלשון 'שמא'.

³³ לשון זו צ"ע, משום שאמנם אין סתירה מדברי הסמ"ק לדברי רבנו יחיאל במקרה של שמאלי שמרגיל עצמו לכתוב גם בימין, אך במקרה של ימני שכותב בשמאל, לפי רבנו פרץ בשם רבנו יחיאל יחשב כשמאלי, ואילו לפי הסמ"ק נראה שייחשב כימני, כפי שכתבנו בפנים.

[לפי"ז צ"ל שר"פ שהובא במרדכי אינו רבנו פרץ, ויתכן שיש להגיה ר"י שהיא ר"י הזקן, אביו של רבנו אלחנן, ולא שמענו על בן של רבנו פרץ בשם רבנו אלחנן. וצ"ב.]

יש להעיר שגם בהגהות מיימוניות (פ"ד הי"ג אות ג) כתב בשם רבנו שמחה (תלמיד רש"י) כסברת רבנו פרץ: 'ביד שאדם רגיל לכתוב זה ימינו', אלא שהמשך דבריו צ"ע, שכתב 'אפילו אם כותב בשמאל, לפיכך ירגיל אדם עצמו לכתוב בימין'.

בהג"מ דפוס קושטא מובאים דברי הסמ"ק, ובהמשך להם הגהת רבנו פרץ: 'לכך היה אומר ה"ר יחיאל, מי שהוא איטר (ורגיל)[ירגיל] עצמו לכתוב גם בימין, אז יניח בשמאלו כדפי' דהעיקר תלוי בכתיבה, כדאמרי' מה כתיבה בימין [אף] קשירה בימין עכ"ל'.

ויש לעיין אם אכן יש תועלת בעצה זו - האם אדם יכול להפוך עצמו משמאלי לימני, והאם אפשרות זו קיימת רק לסוברים שהכל תלוי בכתיבה או שיתכן גם שאדם ישנה מרצון או מאונס את ידו החזקה? נשתדל לבאר שאלות אלה בע"ה בסעיף הבא.

פסק ההלכה בהגדרת איטר

למרות שהרא"ש הביא את דברי התרומה, שהולך אחר היד החזקה, בטור הביא את רבנו יחיאל, שהולך אחר הכתיבה:

ופי' הרב ר' יחיאל מפרי"ז דוקא כשעושה כל מלאכתו בשמאלו, אבל אם הוא כותב בימינו, אף על פי ששאר מלאכתו בשמאלו - דינו כשאר כל אדם.

הב"י הבין שהטור מכריע נגד דברי הרא"ש, ואף בדרכי משה כתב שלמרות שמסקנת המרדכי נראית כדעת ספר התרומה, נראה לו להכריע 'כדברי הטור וסמ"ק דבתראי אינון'.

בשולחן ערוך (כו, ו) פסק:

ואם כותב בימינו, ושאר כל מעשיו עושה בשמאלו, או כותב בשמאל ושאר כל מעשיו עושה בימין, ו"א שיניח תפילין ביד שתש כח, דבעינן יד כהה, ו"א שהיד שכותב בה היא חשובה ימין לענין זה ומניח תפילין ביד שכנגדה.

וכתב הרמ"א בהגה"ה בסוף הסעיף: 'והכי נהוג'.

לפי כללי השו"ע המקובלים, כאשר מביא י"א וי"א הלכה כ"א בתרא, וא"כ השו"ע והרמ"א שניהם פסקו כרבנו יחיאל, רבנו פרץ והטור, שיש ללכת אחר הכתיבה.

גם הב"ח כתב שכיון שרבנו יחיאל ראה דברי ספר התרומה וחלק עליו, וכן הטור חלק אף על אביו הרא"ש - יש לקבל את הכרעתם ולפסוק כפי שפסקו השו"ע והרמ"א. אולם, הב"ח חלק על הבנת השו"ע והרמ"א בשיטת רבנו יחיאל, וסייג את דבריו רק למקרה שמפורש בדבריו כפי שהובאו הן בטור והן ע"י רבנו פרץ, שכותב בימין ועושה שאר מלאכות בשמאל, שאז הולכים אחר הכתיבה. לעומת זאת, במקרה שהובא במרדכי, שכותב בשמאל ואת שאר המלאכות עושה בימין - מניח כשאר כל אדם ביד שמאל.

אמנם, פירוש זה מעט דחוק בלשון רבנו פרץ בהגהת סמ"ק ובהג"מ, אך הב"ח מסביר שלרבנו יחיאל דרשת 'וכתבתם - וקשרתם' אינה באה במקום דרשת

'ידכה', אלא להוסיף עליה תנאי נוסף, שיד ימין תיחשב כהה רק אם גם הכתיבה תהיה ביד שמאל החזקה, אבל אם הכתיבה היא ביד ימין, למרות שהיא תשת כח - מניח בשמאל כדי שתהיה הקשירה ביד שכותב בה.

המג"א (כו, י) הביא את דברי הבי"ח, אך כתב למעשה: 'אנו אין לנו אלא דברי השו"ע'. אמנם, במקרה של אדם שכתב בימין והרגיל את עצמו לכתוב בשמאל, כיון שיש בדין זה מחלוקת במרדכי, כפי שיתבאר להלן, כתב המג"א שיש לסמוך על דברי הבי"ח, ויניח בשמאל, למרות שכותב בה, כיון שעושה את שאר מלאכתו בימין.

לעומתם, בביאור הגר"א חלק על הכרעת השו"ע והרמ"א. לדבריו יש לפסוק כרב אשי לגמרי, כדרשת 'ידכה - יד כהה', וממילא אין משמעות מיוחדת ליד שכותב בה, אלא ליד שבה עושה את רוב מלאכתו.

לכאורה, יש לחזק דבריו לאור העובדה שמלבד הרא"ש שפסק כן בפירוש עפ"י התרומה, גם מהרי"ף שהביא את דרשת רב אשי בלבד, ולא את דרשת רבי נתן, יש ללמוד שתולה הכל ביד תשת כח.

לדברי הגר"א, מחלוקת שתי הדעות שהובאו בשו"ע תלויה בהבנת הברייתות שהביאה הגמרא כיתנאי החולקים בדברי רב אשי. לפי תוספות שהסבירו שבברייתא השנייה אין מחלוקת, יוצא שכו"ע מסכימים שדורשים מ'ידכה' לרבות את הגידם שמניח ביד שמאל החסרה, ואם כן נדחתה דרשתו של רב אשי, וממילא יש להעדיף את דרשת רבי נתן. לעומת זאת, לפי ביאור הגר"א שיש מחלוקת בברייתא השנייה, וההלכה היא כת"ק ולא כאחרים שדרשו שגידם שאין לו זרוע מניח בימין, יש לפסוק כרב אשי לגמרי וללכת אחר יד תשת כח.

בנוסף, הגר"א מראה שלפי כל התנאים, ואף לפי רבי נתן, אין הכרח לתלות את הגדרת היד הקושרת בכתיבה:

א. תנא קמא שלמד שידי' האמורה בתורה היא שמאל בוודאי אינו תולה את הדברים בכתיבה.

ב. ר"י החורם לפחות לפי תירוץ אחד בגמרא סובר כרב אשי (ובמכילתא מוכח שאת דין גידם הוא דורש מ'ידך' ולא מ'ידכה'), וגם אם הוא סובר כרבי נתן יש לבאר שאינו תולה בכתיבה הסובייקטיבית, כפי שמבאר להלן.

ג. גם לדעת רבי נתן אפשר לפרש כפי שכתב רש"י, שלמד מכתובה של רוב בני אדם שכותבים בימין, ולא לפי הכתיבה של האדם הסובייקטיבי. הגר"א טוען שמה שחייב את רש"י לפרש כך את רבי נתן היא לשונו בברייתא ביחס לדברי התנאים הקודמים 'אינו צריך', שמשמע ממנה שאינו חלוק על ת"ק אלא במקור לדרשה, ולא במשמעותה ההלכתית.

עם זאת, הגר"א דוחה את האפשרות לטעון שלפי פירוש זה לא קיים לדעת רבי נתן דין איטר כלל (כפי שכתב המרדכי בשם ר"י שהבין כך ברש"י), כיון שאין לכך רמז בגמרא. אדרבה, דין איטר מובא בסוגיא שלאחר מכן ללא שום חולק, ואת הברייתא שנראית כחולקת מעמידים בשולט בשתי ידיו, למרות הדוחק שבדבר.

בבה"ל (ד"ה 'והכי נהוג') כתב סברא שמצמצמת את המחלוקת בין שתי הדעות. לדעתנו גם התרומה והרא"ש שכתבו שהולכים אחר 'יד כהה' גם כשהיא היד שכותב בה, כתבו כן רק במקרה שאינו מסוגל לעשות בה מלאכות אחרות כלל, אך אם ביד שכותב בה יכול לעשות גם פעולות נוספות, אלא שיותר קל לו לעשות ביד

השנייה, הרי הוא נחשב כשולט בשתי ידיו, כיון שלכל אחת מידי יוש מעלה אחרת - באחת הכתיבה ובאחרת המלאכה. את המקור לסברא זו הוא תולה ב'שערי תשובה' בסי' תרנא, שכתב כן בהגדרת יד ימין לענין נטילת לולב.

לדברי הבה"ל, גם הגר"א יודה במקרה זה, שכותב בימין ועושה שאר מלאכתו בשמאל רק בגלל נוחות, שיניח בשמאל. סברא זו נראית מתאימה ללשון הסמ"ק, ואפשר לתלות שזו גם סברת רבנו פרץ בהגהתו בשם רבנו יחיאל, שמלשונו ניכר שלא ראה אותה כסותרת את דברי הסמ"ק. לדברי רבנו יחיאל, שהמליץ שאדם ירגיל את עצמו לכתוב מימין, עולה עיקרון שדין 'שולט בשתי ידיו' קיים גם באדם שאחת מידי עדיפה על השנייה, שכיון שהוא מסוגל להשתמש בשתי הידים, הולכים בהגדרתו אחר רוב בני אדם, כפי שפירש רש"י את דרשת רבי נתן.³⁴

דין מי שהרגיל עצמו מרצון או מחמת נכות

בסוגיית הגמרא במנחות לא מצאנו התייחסות לשאלה כיצד מוגדר אם אדם נחשב כימני או כאיטר.

הברייתות העוסקות בדין גידם ומי שאין לו זרוע אינן מתייחסות לשאלה באיזו יד מדובר, ואף פרש"י שמעמיד את הדיון בברייתות ביחס למי שאין לו זרוע שמאל דווקא, בעצם נמנע בכך מלהתמודד עם השאלה ביחס לדינו של מי שהפגיעה בידו גרמה לו לשנות את הרגלי שימושו בידו.

אף המושג של 'שולט בשתי ידיו' מוצג בסוגיות הגמרא כאדם מסוג שלישי, ולא כתולדה של השפעות חיצוניות על כישוריו של האדם בידו.

דעות הראשונים

במרדכי כתב בתחילה את סברת עצמו שהרגל אינו משנה את הגדרתו של האדם כימני או שמאלי, אך דחה את הראיה לכך מן הסוגיה במסכת שבת:

ומיהו אם הרגיל עצמו לעשות שום דבר ביד לא הוי הרגלתו כלום למיקרי איטר, אלא אם כן נולד כן, מדלא מוקי מתני' דפרק הבונה כשהרגיל עצמו לכתוב בשמאל, ויש לדחות דהיינו הך דמשני - בשולט בשתי ידיו.

בפשטות, כוונתו היא שאדם השולט בשתי ידיו הוא בעצם אדם שהרגיל עצמו לכתוב ביד שונה מטבעו, שכן מסתבר שבדרך כלל הרגל זה לא יעשה אותו בלתי מסוגל לכתוב בידו המיומנת מטבעו.

המשך דבריו של המרדכי מעט סתום, ונראה שבדבריו מובאות שלוש דעות:

³⁴ ועיי' בפמ"ג באשל אברהם סק"י, ובמשבצות זהב סק"א, ויתכן שכוונתו היא לסברא שכתבנו, ומוסיף עליה שטעם הדבר שהולכים אחר רוב העולם כאשר שולט בשתי ידיו, הוא בגלל שיטת ת"ק שידי' במקרא היא לעולם שמאל, וכיון שכותב בימין, מצד אחד אינה נחשבת יד כהה', ומצד שני יכול לקיים את דרשת 'וקשרתם - וכתבתם' ככו"ע.

ועיי' אליהו זוטא כז, ג שהסביר את הדקדוק מדברי רבנו יחיאל, שהכתיבה היא העיקר, משום שמדבר על אדם שעושה כל מעשיו בשמאל, ובכל זאת רק בגלל שכותב גם בימין, נחשב כשולט בשתי ידיו ומניח בשמאל כל אדם. דין זה מוכיח שמתעלמים מידו החזקה לשאר המעשים, ומגדירים אותו עפ"י הכתיבה בלבד.

[1] 'ומיהו נראה לר"ץ דבעיקר כח תליא מילתא' - נראה ששיטה זו מכריעה כרב אשי, והולכת עפ"י היד החזקה ללא תלות בהרגלי הכתיבה (כשיטת התרומה שהובא ברא"ש).

[2] 'ואם הרגיל אף בכתיבה מסופק ר"י, דאיכא לפרש רבי נתן כדפרישית' - נראה ששיטה זו מכריעה כרבי נתן, והולכת עפ"י הכתיבה, אלא שיש ספק אם הולכים אחר רוב בני אדם.

[3] 'ונראה לי דכאיטר חשבינן ליה, ומה שפי' לעיל הדין לדמותו דשולט בשתי ידיו - אין נראה לר"י, אלא ודאי נראה לי היכא שאין שוין בשתייהן לכח איטר גמור חשבינן ליה' - המרדכי מכריע שכאשר הרגיל את עצמו באופן שיד שמאל נעשתה ידו החזקה, נחשב לאיטר, למרות שלא נולד כך.

פסק ההלכה

דעת המרדכי הובאה בדרכי משה הארוך, אך בשו"ע לא מצאנו התייחסות לדינו של מי שחל שינוי בכישורי ידיו במהלך חייו.

במשנ"ב (כז ס"ק כב) פסק כדברי המרדכי (ועיי' מג"א שהביא את דברי המרדכי בס"ק ט וכתב שיש חולקים, אך בס"ק י מפורש שסומך על דעת המרדכי שהובאה גם בדרכי משה הארוך, אלא שסייג את דבריו, שבמקרה שהרגיל עצמו לעשות כל מלאכתו בשמאל - נחשב איטר לגמרי, אך אם רק הרגיל עצמו לכתוב בשמאל ועושה רוב מעשיו בימין - עדיין נחשב כימני. יש להעיר שפסק זה מתאים למעשה לשיטת המרדכי, שסבר כדעת התרומה והרא"ש שהולכים אחר יד תשת כח ולא אחר הכתיבה), וכתב בשם הדגמ"ר שכש"כ שדין זה נוהג גם במי שנעשה איטר בעל כרחו מחמת חולי בידו הימנית או קטיעה:

ואפילו נעשה איטר ע"י שהרגיל עצמו אח"כ ולא נולד כך יניח בימין, וכ"ש אם מן השמים הרגילוהו דהיינו שנולד לו חולי בימינו וניטל הכח ממנו או שנקטע לו כף ידו הימנית וצריך לעשות כל מלאכתו בשמאל בוודאי דינו כאיטר גמור ויניח על היד הרצוצה, ואם חזר לבריאותו ונעשה שולט בשתי ידיו בשווה - הרי הוא ככל אדם.

לכאורה, יש לדקדק כדבריו מפירוש רש"י במנחות, שהזכיר רק ביחס למי שאין לו זרוע כלל, שמדובר דווקא בזרוע שמאל, ואילו ביחס לדין גידם שהובא קודם לכן, לא ציין באיזה יד נעשה גידם. אם אכן אין הבדל בין גידם בימינו לגידם בשמאלו, אלא אותו הדין נוהג גם במי שנעשה גידם בידו הימנית, מסתבר שמניח על הגדם של ידו הימנית, וזאת משום שמן הסתם בעקבות הקטיעה התרגל לעשות כל מעשיו בשמאל, וממילא ידו הימנית הפכה להיות ידו הכחה.

טעם זה כתב בפירוש בביאור הלכה לסעיף ו ד"ה 'ואיטר יד':

בנקטע יד ימינו ולא נשאר לו כ"א הקיבורת - חייב להניח עתה עליה תפילין, דעתה אחר שהרגיל עצמו לעשות בשמאל - הימין נעשה שמאל.

אולם, לכאורה ישנה סתירה בדברי המשנ"ב, שכן בס"ק ו כתב שמי שנקטעה ידו הימנית כולה ממשיך להניח על ידו השמאלית באמצעות אחרים, למרות שמן הסתם עושה כעת את כל מעשיו בידו השמאלית.

ואולי אפשר ליישב את דברי המשני"ב ולומר שדווקא כאשר יש לו יד ימין ונולד בה חולי או חסרון הופך האדם לשמאלי כאשר מרגיל עצמו לעשות מעשיו ביד שמאל, אך כאשר אין לו יד ימין כלל - עדיין אינו יכול להיחשב בוודאות איטר. חילוק זה מתבסס על סברת ה'צמח צדק' (ליובאוויטש או"ח ה), שכתב בשיטת רש"י שאיטר הוא רק מי שיד ימין שלו הינה תשת כח:

צ"ל דס"ל לרש"י דאין נחשב איטר רק כשיש לו ב' ידיו והוא עושה רוב מעשיו בשמאלו ולא בימינו הרי ניכר שרוב כחו בשמאלו. וה"ל בריאותא בשמאל וכחישותא בימין, וכמ"ש בסה"ת שזהו ענין איטר, והוא בגמ' בבכורות פרק 'מומין אלו'. משא"כ כשאין לו רק יד שמאל אף שעושה בה רוב מעשיו וניכר שיש בריאותא בשמאל אבל לא נודע עדיין שיש לו ג"כ כחישותא בימין דלחשיב איטר. דדילמא אי הוה לי' ימין הי' בה ג"כ בריאותא כמו בשמאל והי' שולט בשתי ידיו.

תשובת ה'צמח צדק' עוסקת במקרה של אדם שיד ימינו חזקה יותר, אך הוא אינו כותב בה ועושה בה מלאכתו משום שיש בה מום מולד של העדר אצבעות וכף יד חסרה. לדעת הצ"צ, למרות שאדם זה עושה כל מלאכתו בשמאל, מעיקר הדין אינו נחשב איטר, ועליו להניח תפילין על ידו השמאלית השלמה, אלא שבסוף דבריו כתב שיניח גם על יד ימין לאחר התפילה כדי לצאת ידי דעת הפמ"ג (תרנא), שכתב, כפי שכתב בבה"ל שהזכרנו למעלה, שמי שנקטעה ידו הימנית, מתוך כך נעשה איטר, ויניח על יד ימינו (והצ"צ כתב לעשות כן גם כדי לצאת ידי מ"ד ידכה - לרבות את הגידים - יד רצועה, דלא כרב אשי).

בתשובת 'צמח צדק' האריך מאוד, אך עיקר טענתו היא שבגלל שידו הימנית של אדם זה היא חסרה - אין הוכחה מכך שעושה מלאכתו בשמאל שנעשה איטר. לאור זאת, נראה שבמקרה של אדם שנעשה משותק או מוגבל בידו הימנית לאחר אירוע מוחי וכדומה, כיון שידו הימנית קיימת ובכל זאת בפועל ידו השמאלית נעשתה ידו החזקה, גם הצ"צ יודה שיניח על יד ימינו שהיא כעת יד כחה.

אמנם, אם השיתוק בידו הימנית הינו שיתוק זמני בלבד, כגון מי ששבר את ידו, אך היא צפויה לחזור לשימוש לאחר שיתאחה השבר, מסתבר שאף בזמן שידו מגובסת - עדיין נחשב ימני, ויניח על שמאלו באמצעות אחרים, למרות שמן הסתם נאלץ לעשות הרבה מעשים בשמאלו במשך תקופה זו.

ויש לדון במקרה של אירוע מוחי, שבתקופה הראשונה לעיתים לא ניתן להעריך אם ידו הימנית תשוב לאיתנה או לא, כמה זמן יש להמתין עד שנגדיר אדם זה כאיטר. ולעני"ד נראה שמי שלאחר שנה עדיין נשאר מוגבל בידו הימנית, ובפועל עושה את רוב מלאכתו בידו השמאלית - יש לומר שבודאי נעשה איטר, כיון שלאחר משך זמן זה - מצד אחד מסתבר שידו הימנית כבר התנוונה באופן שלא תחזור להיות ידו החזקה, ומצד שני מסתבר שבמשך זמן ארוך כזה כבר התרגל ונעשה מיומן יותר בפעולות שעושה ביד שמאלו.

מבחינה זו נראה שבתקופה הראשונה, בטרם התרגל כלל לעשות מלאכות בידו השמאלית, אף אם ברור שעבר אירוע קשה וידו הימנית לא תחזור לתפקד, עדיין לא ניתן להגדירו כאיטר, כיון שניכר שידו השמאלית היא עדיין יד כחה, ואילו שרירי ידו הימנית עדיין חזקים יותר, ומה שמונע ממנו להפעילם אינו אלא הנזק שנגרם במוחו.

ויש לעיין מה יהיה דינו של אדם שאינו מצליח להתרגל לעשות מלאכות בידו הבריאה גם לאחר תקופה ארוכה. אם יש לומר שבכך ניכר שידו השמאלית היא עדיין יד כהה, האם משום כך ימשיך להניח עליה, למרות השיתוק או המוגבלות בידו הימנית? יתכן שבמקרה כזה נאמר שימשיך להניח על ידו השמאלית, בהתאם לעיקרון שלמדנו מדין השולט בשתי ידיו, שבהיעדר הוכחה חד משמעית הולכים אחר רוב בני אדם. אולם, אם נלך לפי עיקרון זה, במקרה של שמאלי שנעשה משותק או מוגבל בידו השמאלית, הדין יהיה שונה, והוא כן יעבור להניח תפילין בידו השמאלית, למרות שידו הימנית אינה מיומנת. ועוד צ"ע בזה.